

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Методичні рекомендації
*для студентів філологічного
факультету*

Кривий Ріг
2018

М. Вербовий. *Українська діалектологія: методичні рекомендації для студентів філологічного факультету.* — Кривий Ріг 2018. — 28 с.

Видання покликане допомогти студентам у засвоєнні курсу *Української діалектології*. У посібнику стисло подано найголовніші ознаки окремих говірок, говорів та наріч української мови. Запропоновані тексти мають на меті і перевірити рівень засвоєння студентом основних діалектних явищ, притаманних тій чи іншій говірці, і допомогти студентові привчитися самостійно знаходити й визначати діалектні явища.

*Рекомендовано до друку Вченою радою університету,
протокол № 9 од 20 квітня 2000 р.*

*Рецензент – Бузько С. А., доцент кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету*

ГОВОРИ ПІВНІЧНОГО НАРІЧЧЯ

Північне наріччя територіально найменше, воно охоплює Чернігівську область та північні райони Сумської, Київської, Житомирської, Рівненської та Волинської областей. Українські поліські говірки також охоплюють Берестейщину й Пінщину (Білорусь).

Деякі фонетичні риси північних говорів збережені ще від племінних діалектів староукраїнської мови, інші витворилися внаслідок специфіки розвитку мови (міжмовні / міждіалектні впливи тощо). Найголовніша риса північного наріччя полягає в тому, що голосні звуки на місці давніх голосних невисокого піднесення (**а** після **й**, **л**, **ѣ**, а також **о**, **е** у новозакритих складах) у наголошеній та ненаголошеній позиції вимовляються по-різному. Важливою ознакою цього наріччя є наявність дифтонгів на місці давніх наголошених **о**, **е**, **ѣ**; вживання флексії давального відмінка **-у** в іменниках чоловічого роду II відміни; збереження давнього закінчення **-е** для називного відмінка однини іменників середнього роду типу *зілле*; функціонування коротких форм прикметників у називному однини та множини тощо.

Східнополіський говір

Східнополіський говір знаходиться на території Чернігівської області і в північних районах Сумської та північно-східних лівобережних районах Київської області.

Серед особливостей цього говору виділяються

фонетичні: фонема **іе** виступає не тільки на місці наголошеного **ѣ** (**ѣ**), а й на місці етимологічного **е** у новозакритих складах *пісня, ліс, діед, шість*;

на місці етимологічних **о**, **е** у новозакритих наголошених складах перед твердим приголосним

виступають дифтонги *двуор, двуер, двуир, двуір, вуоз, вуиз, вуез, вуіз*;

вимова ненаголошеного початкового **о** в ряді слів як **у** (*услін, укрін, учкур*);

уживання початкового **і** в словах *іголка, іграць* та приставного **і** в словах *іллю, ігруша*;

збереження давнього звуку **є** в слові *слеза*;

вживання приставного звуку **й** в іменнику *юлиця*;

у прикметнику *гойстри* наявний вставний звук **й**;

у префіксі після голосного звук **й**, як правило, зникає *пришли, зашли, виняли, перешоу*;

морфологічні: орудний відмінок іменників колишніх *-jā-* основ має паралельні флексії **-ойу/ -ой(-ай)** здебільшого, коли зникає ненаголошене закінчення, *хатою/ хатой, криницяю/ криницай*;

змішуються закінчення твердої та м'якої груп іменників чоловічого і середнього роду *каньом, дашч'ом, кушч'ом*;

окремі іменники II відміни чоловічого роду в називному множини мають закінчення **-а, -и** *вечори/ вечора, голоси/ голоса*;

особові займенники *він, вона, воно* у непрямих відмінках однини після прийменників не набувають **н** *до йейі, з йім, коло його*;

дієслівні форми наказового способу 1 особи множини мають флексію **-ом** (*ходьом, бером, несом*);

вживання прийменника **са** зі значенням **зі** (*са мною*);

поширений сполучник **да, дак** *ми б купались дак холодно*;

вживання словосполучення *два ведри*;

лексичні: *баклажани* (помідори), *баняк* (чавун, посудина, в якій варять картоплю для годівлі свиней), *бовдур* (дерев'яний димар), *болоння* (луки при березі річки, де пасуть скотину, гусей), *веребей* (горобець), *водянка* (діжка для води), *гайстер* (чорногуз), *гулиця* (вулиця),

живець/ криниця (джерело), *жижжуха* (кропива з дрібним листям), *кайстра* (торба для годування коня), *кікі/ калачики* (кукурудза), *ковбик* (шлунок), *ліса, лісавиця* (драбина), *летась* (торік), *ловко* (гарно), *луста* (велика скибка хліба), *мажа* (віз для перевезення зерна), *мигунка, меланка* (блискавка), *настільник(ця)* (скатертину), *ожог/ ожуг* (палиця, якою ворують жар, дрова у печі), *пшеничка* (кукурудза), *ровчак* (ручай), *скачок* (коник), *тук* (бараняче сало /топлене/), *утва* (качки), *утиральник* (рушник), *чаплік* (відро для витягання води), *челядник* (наймит), *хвища/ хвижа* (заметіль), *хвиля* (снігопад із вітром), *хвоя* (сосна), *шопа* (приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту); вигуки *бра-бра* (кличуть овець), *вутя* (відганяють качок), *а-дзус* (відганяють котів).

* * *

У східнополіському говорі виділяється *група північних* говірок, у яких представлено такі риси:

фонетичні: нерозрізнення **о** та **а** після твердих приголосних *агон, вада, галава, гарод, нага;*

перехід ненаголошеного **е** в **а** після м'яких і стверділих (шиплячих та р) *осянь, сяло, рака, жаниця;*

вимова **и** після м'яких приголосних як **і** *сіні;*

вимова давнього **і** після губних приголосних як **і** *вілкі* або як звук, середній між **и** та **і**, тоді як у решті цих говірок виступає **и** *вилки, милий, бити;*

м'яка вимова приголосних звуків перед голосними переднього ряду *тьіхо, ньіва, селяне;*

вимова голосного **і** на місці **ѣ** в іменнику *дірка*, у решті говірок *дирка;*

вимова голосного **а** на місці **ѣ** в дієслові *цілувати*, у решті говірок *цалувать;*

м'яка вимова приголосних звуків перед голосними переднього ряду *тьіхо, ньіва, селяне;*

напівіпом'якшення губних і ч перед е б'єруозка, св'ет,
падп'єрти, нуч', п'іеч';

морфологічні: займенник він уживається із
приставним й — йон, йун;

уживання збірних форм іменників типу селянне;

прикметники та займенники середнього роду у формі
називного відмінка однини мають флексію -оє (багатое,
малое, довгоє, тоє);

збереження основ на задньоязиковий г, к при
дієвідмінюванні у 1 особі однини і 3 особі множини
(стерєгу, пєку, стерєгуть, пєкуть).

Особливості цих говірок пояснюються впливом
білоруської мови.

У поданих текстах віднайдіть явища, що
характеризують східнополіські говірки.

I

у нас даже там у Чарнотичах йес'ц' кубло//
і вуин знайє кубло свайє// прилєтайє
веснойу/ виводит' тих/ чарнагузаў/ і тад'і
вилєтайут' чарнагузи/ і тутєчка ў нас
ведєце вани// даже ў нас у/ сараї буў
старий/ дак у сарайі/ тайа/ прилєтайє/
теї/ ластоўка і знайє свайє кубло/ не
разар'али його некагда// а прилєтайє кажен
год/ і тєйє/ с'і^едлици'а ў свайўом кубл'і^е і
сарайі ў нас// от шо// у сарайі/ кажен
год/ кажен год/ прилєтайє і с'і^едлици'а ў
свайє кубло// веснойу гуси лет'ат' у
теплиє сторани/ нав'єрно ж у тийє/ у
пинс'кийє балата чи куди вани// лет'ат'//
други раз прилет'ат' дак рано шче/ дак так
уже і снуйут' там дес'// а други раз дак
лет'ат' пр'амо/ і лет'ат' і лет'ат'/ а то

остаўл'айуц'а тутечка/ а то лет'ат' куди
попаўши// жаўваранкі пралетае рано
навесні^е да нас// пралетае// ну тут
кажемо/ ўже весна/ жаўваранка пралет'іла/
дак весна/ а де вана ведеце бог йіі
знае// зезул'а/ а зезул'а/ дак ранше
пралетае тожэ рано/ а с'іе гада чогос'
пизно пралетае і мало/ чи вана ў л'і^ес'і
обс'і^едл'уйеце/ чи хто йі знае/ а ў сел'і^е
мало// чутно йіі//

(Т. Назарова)

II

за пуг'ойу поле/ а там частийі балата/
глыбокі були/ рыба була: карас'э/ аўд'удка/
уйуни/ ус'а балутна рыба// кругом балатуу
/ л'іес// поле было пад'іліне на частинкі//
зимл'а кождуго дамахаз'айіна адд'іл'алас'
мижойу// за межы часта була б'уйка// адін
аре/ варіцца/ судецца// было так/ шчо у
аднуго багата зимл'іе/ а у другога нима/
то тей у йікого нима або мало зимл'іе
наймаўс'а за сн'уіп да багатуго/ в'уін
зваўс'а сп'уіл'шчыком//

(Ф. Жилко)

Західнополіський говір

вечка ходит весной// ми вечку беремо
ловимо/ ведемо ў ричку/ на вец:і воўну в
риц:і ^робми^ійем/ обми^ійемо вечку// вечка до
полдн'а походи^іла// вечка псохла/ ми йейі
гобризал'і// посл'а туйу воўну просуш'іл'і/
посл'а йі тако рост'агл'і/ посл'а понесл'і
йейі ў тойе/ де чещут/ у чesарн'у// туйу

воўну почесал'і/ помотал'і ў кудел'і^е// така
чесарн'а і рошчесаласа вона хораше// посл'а
помотал'і йейі ў кудел'і^е/ посл'а попрал'і/
посл'а несемо так на стаў/ пражу ўже з
праді^ива// туйу воўну ў клубкі^і// потому
поткал'і і несемо ў вал'ушу// і понесемо ў
вал'ушу і там таке йакес' ходит'// і туді^и
ўкинем// то воно ходит судк'і там і судк'і
походит' і то ві^ит'агайем і така св'ітка//
ото така св'ітка//

(М. Залеський, Т. Назарова)

л'он с'ійут бул'ш части по уwsу// на зиму
розгорайут' поле/ через зиму лежит'/ а
навесн'і подрапакуйут' і потім с'ійут'
л'он// поки зійде/ то пройде дев'іт' ден'/ а
йак весна холодна/ то й дві неділі//
пол'ут' його за йаких міс'аціw пуwтора//
коло него работи мниго// тепер машинойу
обривайут' зіл'л'е/ а перші годи і в
колхоз'і ручно пололи// потом рвем/ сушим
і прачом обиваем нас'ін'е// обили нас'ін'е
і в'ійемо// полова летит' дал'ше/ а с'імено
т'агше і летит' блишше// стебло стел'ут' на
путим полу/ потому оборочайут' на другу
сторону/ тепер його звод'ат'/ сушат'/ і не
терниці трут'// терниці ws'і однаковийі/
ручнийі//

(Я. Закревська)

ГОВОРИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ

Південно-західним наріччям охоплено південні райони Волинської, Рівненської і Житомирської областей, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Івано-Франківська, Чернівецька й Закарпатська області та західна частина Черкаської, Кіровоградської і Одеської областей. Ряд говірок південно-західного наріччя збережено на території Польщі та Східної Словаччини (лемківський говір), Молдови, Румунії, Югославії, Канади, США.

Південно-західні говори української мови характеризуються великою строкатістю. Нині ці говори утворюють три виразні групи: волинсько-подільську, галицько-буковинську і карпатську.

ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКА ГРУПА ГОВОРІВ

До особливостей галицько-буковинської групи говорів належать:

– перехід голосного **а** будь-якого походження після м'яких і шиплячих приголосних у голосні **е, и, і** (*декувати, теле, ягнє, тьгнути, чьис, десіть, чіснок*);

– вимова наголошеного голосного **и** як звука, середнього між **и** та **е** або й близького до **е** (*пети, ведіти*);

– перехід м'яких приголосних **т, д** у м'які **к** і проривний **г** (*кісто, кісний, тівка, тідо*);

– твердість суфіксальних приголосних **с** і **ц** (*руський, польський, сільський*);

– перехід м'яких приголосних **н** і **д** у **й** (*діво́йка, сонейко, двайціть*);

– форма орудного відмінка однини іменників, прикметників та займенників на **-ов** (*тов теплов руков, зі мнов*);

– перехід м'якої групи прикметників у тверду (*синий, сина, сине*);

– уживання дієслівних форм минулого часу із залишками давнього перфекта типу *ходив'єм, ходив'єс, ходилас, ходилисьте*;

– функціонування складних форм майбутнього часу типу *буду ходив, буду робив*;

– уживання зворотної частки *се, сьи, сі* перед дієсловом і після дієслова (*я се сьміяв/ я сьміявсе, я сі дивив/ я дививсе*).

Наддністрянські говірки

За поданим текстом визначте фонетичні, морфологічні та лексичні особливості наддністрянських говірок.

I

жиw си вoвк/ кіт і ве^идміт'// рас вуни
йшли на пол'ован'є і встріли зайц'є// вoвк
хот'іw розірвати зайц'є но він випросиwс'і/
вуни приймили йуго до свуйейі с'імйі путом
йім здибав пес// вуни приймили до себе і
пса// бо він пообіц'єw стере^ичи// но одного
разу вуни зібрали свою с'імйу// ве^идміт'
сказав/ шчо треба купити курову і нарубити
на зиму масла// звірі пугудилис'і// пішли
до міста/ купили курову// пес йі пас//
кули нарубили масла/ до них прийшла
лисиц'і/ прийміт' і мене до свуйейі сімйі//
вони с'і погодили/ приймили і лиса//

(Г. Шило)

II

прийіхала ду Кийіва п'іў шестуйі/ зрана/
ну/ а мин'і йіхати було ду Хирсону п'іў

першийі здайес''і ночі так// ну/ думайу
си/ дити^ена ў Кийів'і/ ну/ і йа ў Кийів'і//
буду шукала// а перши раз ў Кийів'і// а
йаг йіхала/ с'ідала на вагон/ то ажимс'і
тр'ісла/ бо ни знала/ бу н'іколи н'ікуда
ни йіхала// прийіхала і думайу си/ буду
шукала/ ну куда буду шукала// буду
питалас'і вуйен:их// а думайу си ни буду
с'і питала таких простих/ но буду с'і
питала так'их старших// п'ідішлам/ в'ін
м'ін'і наговориў/ наговориў/ йа забула/
кажу ўсе/ напиш'ід ми// в'ін м'ін'і
написаў// а в'ін м'ін'і написаў знайти так
жи йаї того ни пиричитаў// йа п'ішла до
другого/ прошу би ми пиричитаў/ м'ін'і
росказаў/ котрим трамвайом йіхати/ шо//
ну/ йа с'іла ў трамваї/ зноў л'удий
спросила/ так шо мин'і казали/ де
вис'істи/ ўс'о// кажут/ типер іди п'ішки/
там йе така кругла башта/ там будеш с'і
питати/ там заїдиш// йа їду/ їду/
питаїус'і// іде йак'ис' солдат/ кажи// а
то шо ваш син/ йа кажу син// ну худ'іт зо
мноў/ ше в'ід мени чамаїдан// йа приїшла з
ним гет/ тиї там в'ін сказаў/ жи до того/
того мати// кажи хвил'ку зачикаїти/ в'ін
п'ішоў на сн'ідан'а// тиї диўїус'і хлопц'і
їдут// в'ін приїшоў пудувиўс'і/ жи йа/
кажи/ ну де ви с'і ўзели/ шо то/ кажи таке
с'і стало/ ти^і йа му русказуйу//

(А. Залеський)

Гуцульські говірки

За поданим текстом визначте фонетичні, морфологічні та лексичні особливості гуцульських говірок.

I

а раз були два брат'а// та один був бідний/ а один був богач// але той бідний/ то робив тому ц'іле говін'и богач'иви/ аби вин йиму дав кавалок солонини г великодн'у// а вин йго так водив/ тогди то тогди/ усе казав/ шо даст/ аж в читвер' перед великоднем прийшов до него брат/ бідний тот/ та й казав/ та вже/ брат/ вже ч'ис мин'і дати тойі солонини/ вже в читвер' перед великоднем// в'ін тогди wz'ив та й пішов/ wt'ив кавалок йиму солонини та й каже на/ йди до д'ід'ка с сев солонинов// а бідний приходит д хат'і та й каже до жінки/ ж'інко/ ту солонину не буду с'витити/ шо да мин'і брат/ бо він ка не дав мин'і/ але дав д'ід'кови//

II

так бриндз'у роби^ели// мали в'іўц'і/ в'ідойит молоко/ молоко проц'ідит/ і поклали так коло кухн'і молоко і туда к'и^едає^и кл'егу/ ну так'и^ей кл'ег/ ну йак вам сказати?/ така рендз'а називациц'а// і кладе/ і потому тото молоко сц'іджуй^и і то ўже так'и^ей будз// і то молоко в'ісипли ў шонибут'/ там таки^ей платок// і так то

молоко ст'ікайи і на рано ўже так'ий
будз// і л'уди йід'ет// а бриндз'у так
роб'іт/ ўже той будз засте^ггни файно/ і
вони де^ррут/ і так той будз сол'ет/ і так
проминають// так'і г'ілетк'и^е були/ ў ти
г'ілетк'и^е так затоптуйут і прикладають
крушками/ і звêр'ху кладут кам'ін'і так та
бриндз'и стойіт там// к'іл'ко вуна/ чи
м'іс'ац' чи к'іл'ко// а потом вуна ўже/
бирут йійі йід'ет ўже//

(А. Залеський)

бойківські говірки

За *Словником бойківських говірок* з'ясуйте значення поданих слів та прокоментуйте їх походження:

благий —

літісь —

бовдур —

любас —

вивірка —

палуба —

віно —

полон —

година —

хвиля —

гузеро —

фамелія —

жалива —

черпак —

звір —

чутися —

калабаня —

шафля (шафлик) —

Лемківський говір

За поданими текстами визначть фонетичні, морфологічні та лексичні особливості лемківського говору.

I

На малини. Пришлі зме до Сукова та нам указаў йеден хїрб драгу/ та 'ам іт 'те тады за т'оў драгоў та добрі прійдете до праўріўского л'іса// но ідеме мы за т'оў драгоў ідеме і поблудил'і мы лем горі л'ісом та долуў л'ісом// то наз был штырі/ та йенна повідаме так/ друга повідаме так/ ані йенна зме не розум'елі/ йагбы ходиті// но 'ал пришлі зме до йенного дал'екого знат Чабіноў л'іса а нашл'і зме там штырох 'хпїў рїзатї с'аговину// та хїпи нам повідавут '/ же откал'е мы// та мы с Красного Броду// пришлі зме на маїну/ а не годны зме мал'ину найті/ бозме поблудил'и// та вы уж маїну не найдете// бем лс 'а зб'ерайте до Чабин на драгу та жебис'те домиў пішли/ бо уш пїад ' годин/ бо уж вечур та малін не назб'ерате/ кет'сте по л'іс'і блудил'и// а мы повідаме тым хл'опім/ лем ідеме тоту драшку/ што чїстил'и л'уде дакол'и/ а лем горі л'ісом а долуў л'ісом бл'удиме//

(О. Горбач)

II

раз посварили с'а мыш з жабом і так с'а зненавид'їли/ што йедна другїй не дала през стежку прейти// і раз гварит жаба/ не

мож с'а обыти/ жебы йедна другій през
стежку не прешла// і гварит жаба до мыши//
будеме с'а бити/ але на смерт// і зачали
с'а бити// так с'а били/ товкли/ што аж
земл'а с'а під ними тр'асла// увид'іw то
боцан і злет'іw на ні/ хытиw мыш до дз'уби/
а жабу до лабы і підн'іс с'а на свое
гн'здо і там іx зйіw//

(І. Верхратський)

Закарпатські говірки

За поданим текстом визначіть фонетичні, морфологічні та лексичні особливості закарпатських говірок.

коли прийшли кол'адники/ вечир с'атый
тот// то ў нас кол'адники на вечир тот
паровали йісти дванац'ат' страў// на оты
стравы клали грыбы/ пасул'і/ милай такый
наш кукуруз'аний/ уже жчо/ пусне ўс'о/ ни
слобудно было/ лиш пуснойе/ ус'о лойом//
но та было дванац'ат' страў/ но не мѡжу
вам ус'у страву сказати котра кул'ко было/
бо не мѡжу/ на грыбы знайу/ на пасул'і/ на
тото/ на дычки/ ме^илай кукуружаний/ слывы
печениц'і по нашѡму/ печениц'і із йаблок/
та сушили/ і ў печисме сушили//і тото ўс'о
клали йісти на ѡч'ур на тот/ айбо самое
пуснойе//і приходили кол'адники і мы
кол'адникум давали/ были кѡдуш'і/ были
молад'і/ были тоты/ мал'і пацаны/
рубл'ісме давали/ коп'ійкы/ упйат'ісме
клали тѡму/ старым кѡдушам солонины і
мало хл'іба/ так'і колачыкысме пекли/ і

клатисме йім/ давалисме йім у хат'і/ і шчо
много того речи было/ і йак'ісме прийшли//
і хлѡпц'і/ приходили к д'іўчатум хлѡпц'і//
аж йе ўмене д'іўка/ то до мене приходила
група хлѡпц'уў наших// і клала йа там
пул'ітру/ ставила йім/ і файно вони попили
і пойіхали дале// і кѡўдуш'і йшли і
кол'адовали і давалисми йім ус'о с хаты/
самої солонини/ коўбаску ко р'ізаў май
ранши//

(А. Залеський)

ГОВОРИ ПІВДЕННО-СХІДНОГО НАРІЧЧЯ

Південносхідне наріччя української мови територіально найбільше. Воно охоплює південну частину Київської і Сумської областей та Черкаську, Полтавську, Харківську, Луганську, Кіровоградську, Дніпропетровську, Донецьку, Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку й Кримську області. Говірки південносхідного наріччя української мови поширені на території суміжних районів Курської, Белгородської, Воронежської, Ростовської областей (наша етнографічна територія) та як переселенські ці говірки функціонують на території Краснодарського й Ставропольського країв, частково — Надволжі, у південному Сибіру, на Далекому Сході Росії, також на сході Казахстану та півночі Киргизії.

Первісно, слід думати, говори на території України утворювали північносхідну і південнозахідну групи, з яких виникли згодом сучасні північне й південнозахідне наріччя. Питання як і коли виникло південносхідне наріччя остаточно не вирішене. Прийнято вважати, що південно-

східне наріччя у його сучасних межах виникло десь у XVI–XVII ст. Основою цього наріччя послужив середньонаддніпряньський говір, що формувався ще в XIII–XIV ст. унаслідок взаємодії північносхідної діалектної системи з південно-західною. Постійний і масовий приплив населення на Наддніпрянщину з Волині, Поділля, Галичини сприяв тому, що південнозахідна діалектна система поступово переважала над північносхідною.

Середньонаддніпряньський говір у XVI й XVII ст. представляв найактивнішу частину українського народу: саме звідси походила основна частина переселенців на Слобожанщину та на степову Україну.

Слобожанський і степовий говори проти середньонаддніпряньського — новожитні, початок їх формування не сягає раніше XVI століття.

Південно-східне наріччя унаслідок взаємодії первісних українських південнозахідного і північносхідного наріччя цілком не співвідноситься із архаїчними північними й південно-західними говорами, у порівнянні з ними південно-східне наріччя до певної міри становить наддіалектне утворення. Власне і тому переважна більшість особливостей цього наріччя є одночасно й рисами української літературної мови.

Південносхідне наріччя членується на *середньонаддніпряньський, слобожанський і степовий* говори, хоча таке членування є невиразне і до певної міри умовне, оскільки це наріччя становить по суті один суцільний говір.

Середньонаддніпряньський говір

Цей говір охоплює Полтавську і майже всю Черкаську області, південні райони Київської, південнозахідні райони Сумської, північні райони Кіровоградської і

північнозахідні райони Дніпропетровської областей. До особливостей цього говору можна віднести такі риси

фонетичні: перехід у частині говірок голосного **е** перед складом із наголошеним **е** в **а** (*залений, дашевий, мане, сабе, насе*);

збереження давніх голосних **е, о** у новозакритих складах (*ровчак, погреб*);

відсутність приставного приголосного **в** перед початковим **у** (*уж, ух*);

на місці **ѣ** в іменнику *блиск* вимовляється звук **и/е** (*блиск/ блеск*);

приголосний **ч** в іменнику *жовч* вимовляється і твердо, і м'яко (*жовч/ жовчь*);

м'якість приголосного **ш** перед **а**, що походить із **ѡ** (*лошя*);

морфологічні: паралельне функціонування дієслівних форм 1-ої особи однини теперішнього часу із зміною та без зміни приголосного основи **д, т, с** у **дж, ч, ш** (*сиджу/ сидю, свічу/ світю, ношу/ носю*).

За поданими текстами визначіть фонетичні, морфологічні та лексичні особливості полтавських і слобожанських говірок.

Полтавські говірки

I

жили в се^илі соб'ї чолов'їк і ж'їнка і був у них собака С'їрко// wz'али вони його ще мален'ким і так в'їн у йїх прожив аж до старост'ї // в хаз'айїніw С'їрка народилас'а дї^етина/ йакойї вони ждали б'їл'ше триц'ати рок'їw// С'їрко став зам'їчат'/ шчо його хаз'айїни не^и так добре^и стали в'їдносиц'ц'а

до н'ого/ йак ран'іше// чи може^и того/ що
в'ін такий старий уже став/ чи хто зна
чого// одного разу хаз'айка гоне^и та й
гоне^и його з дому/ іди та й іди/ ти нам
те^ипер уже не^и нужний/ гавкайе^иш р'ідко/ а
щоб ли^еше го^удуват' те^ибе/ wz'ала та й
прогнала з дому// іде со^уб'і С'ірко та й
думає^и/ куди под'ітис'/ де сво^уйу голову
стару прийутит'//

(В. Ващенко)

II

було йак це/ прот'іў Андрейа/ куди ш куму
зам'іш іти// так шо ж ну то ўже йак ни
ворожили/ а то хата/ там/ де на досв'ітки
ходили/ хата низен'ка/ і придумали/ шо йак
жи його// йак отако швирнут' ч'об'іт із
ноги/ шоб чирис хату пирилит'іў/ і куди
носком упаде/ так туди зам'іш п'ідеш// так
одна там така штукопалка ў нас Йаўдоха/
нат'агла/ знач'іт'/ ўна т'іки диржала на
хал'ав'і ту ногу// виїшла з хати/ а шоб
там/ і тод'і вона йак махнула/ замахнула
ногойу/ йак швирнула/ а тої ч'об'іт уз'аў
таї остаўс'а на хат'і// тод'і скака ў
одному ч'обот'і/ йак жи то/ а холодно/
з'іма ж/ йак жи тої ч'об'ід/ треба / їди ж
ти ў хату/ а ми будем достават' тої
ч'об'іт/ достали//

(Н. Прилипка)

Слобожанський говір

Слобожанський говір займає територію Харківської і більшої північної частини Луганської, північних районів Дніпропетровської і Донецької областей. Українські слобожанські говірки знаходяться також у суміжних районах Белгородської, Воронежської, Ростовської областей. У слобожанському говорі виділяються

фонетичні: на місці давнього *е* у прислівнику *навстіж* вимовляється або *е*, або *і* (*навстеж/ навстіж*);

у займенниковій формі *тобі* кореневий голосний вимовляється *тобі/ тібі*;

суфікс **ання** на позначення назв поля з-під сільськогосподарських культур (*вівсяння, просяння, гречання*);

морфологічні: форма називного відмінка однини іменника *кісся* має оформлення *кіссе, кіссьо, кісся*;

форма давального відмінка множини іменників II відміни і множинних іменників з м'яким приголосним основи на **ім** (*конім, людім*); місцевого відмінка множини цих же іменників на **іх** (*на коніх, у сініх, грудіх*);

форма орудного відмінка множини іменників чоловічого роду з твердими і стверділими шиплячими приголосними основи (*з дубам, куцям, синам, батькам/ з дубами, куцями, синами, батьками*);

паралельне уживання форм орудного відмінка однини займенника *вона* (*з єю/ з нею*);

прикметники у формі називного відмінка множини мають форми *чужи/ чужі, добри/ добрі, гарни/ гарні*;

інфінітив од дієслів з основою на голосний *сидіть, ходить*;

майже послідовне вживання дієслівних форм 1-ї особи однини типу *носю, сидю, свистю*;

форми Зої особи однини і множини дієслів теперішнього часу з твердим кінцевим т (*ходить, носить, ходять, носят*);

звукова будова слів *картоха* (картопля), *хвартук* (хвартух).

лексичні: *накидка* (скатерть), *ремінка* (пояс), *мурав'я* (мурашки), *кобушка* (гличик); вигуки *гягя* (відганяють корів), *паціпаці* (вигук, яким кличуть свиней).

Слобожанські говірки

йа про свое жит':а роскажу того шо йа малою осталас'а од матир'і// рано ўмерла моя мати// а ў нас осталос'а п'ятиро/ невелик'і ўс'і були// а йак уже п'ідн'аўс'а нажбрат один старший буў мени// праўда старша була щ'е систра ў мене/ так та замужем уже була// а брат старший// ми пожи'ли/ значит'/ ўмерли оце/ ў оце ўрем'я йакраз/ так ми поже'ли там ото до р'іздва/ п'іўгода поже'ли// а тод'і/ уже оженили ми сина/ це ж брата/ оженили// а брат той пожиў до ве'сни та ўмер// од голови/ за три дн'і ўмер// ну так/ а тод'і це ж поховали його/ осталис'а ми сами/ а ж'інка його п'ішла до бат'ка свого та до матир'і/ а ми осталис'а/ ну шо ж/ ве'сна п'ід'ійшла й л'іто/ треба ж садите'/ і де'тина ў нас грудна осталас'а од матир'і/ нашої матир'і/ таке шо оставалос'а ш'іс'т'ц' м'іс'ац'іў було йому/ на мойіх руках було ўже// а тод'і йак висна пройшла/ ос'ін' ну шо ж наш бат'ко начаў

тод'і жениц' / нас пйате^иро/ та н'і четверо
осталос'а/ брат умер// а тод'і йак в'ін
умер ото/ нас осталос'а четверо/ а бат'ко
ожениўс'а і ўз'аў маті'р нам/ polegшало
трошки мин'і//

Степовий говір

Степовий говір південносхідного наріччя за територією серед усіх говорів української мови найбільший. Поширений на території південної частини Кіровоградської, Дніпропетровської, Донецької, Луганської областей, охоплює більшу східну частину Миколаївської та Одеської областей, Херсонську, Запорізьку, Кримську області. Степові говірки знаходяться на території Краснодарського краю, західних районів Ростовської області.

Із характерних особливостей степового говору можна вказати

фонетичні: початковий звук **а** переходить у звук **о** (*обрікос, окація, отека*);

часта заміна початкового **у** голосним **о** (*озвар, отюг*);

нерідке вживання голосного **і** на місці давнього ненаголошеного **ѣ** у слові *колодізь* (*колодязь*);

часте збереження етимологічного **о** у новозакритому складі (*конь, ход, стойте*);

ненаголошені **о, е** асимілюються перед наступним наголошеним **у, і** (*гудуй, м'ін'і*), те ж саме у дієслівних флексіях *слухайи, знайи, пхайи*;

вимова голосного **и** після губних приголосних на місці **і** в запозичених словах (*фамілія, лінія*);

пом'якшена вимова зубних **т, д, л, с, з** перед **і** (*ст'іл, з'ірка, вол'ів*);

вимова **н** замість **л** у слові *маненький*;
спрощення групи приголосних **ждж** у дієслівних формах типу *од'їжжать*;

оглушення дзвінких приголосних у кінці слів та перед глухим приголосним *д'їт, т'ашко, поріх*;

вимова групи **м'я** як **мня** (*мнясо, мняти*);

морфологічні іменники I відміни з основою на **р** в родовому відмінку однини мають наголошене закінчення **и** (*гори, кори*) і ненаголошене **і** (*хмарі, шкурі*), а іменники II відміни чоловічого роду з основою на **р** в називному множини, навпаки, під наголосом закінчуються на **і** (*жирі, докторі*), не під наголосом — на **и** (*татари, бояри*);

змішування закінчень твердої та м'якої груп іменників I та II відмін *кон'ові, ковал'ом, ножом, земл'ой(у), душой(у)*;

часті випадки відсутності чергування приголосних **г, к** із **з, ц** у відмінкових формах іменників (*на дорогі, ялинкі, на руці, ногі*);

в орудному відмінку іменників I відміни паралельно функціонують закінчення **ой(ей)/ ою(ею) хатой/ хатойу, ж'інкой/ ж'інкойу**;

у родовому відмінку множини іменників I відміни виступає флексія **ів** (*хат'іў, баб'іў*);

займенникові форми уживаються без приставного **н** до *його, коло йейі, з йім, без йіх*;

певне поширення мають нестягнені форми присвійних займенників *мійого, твійого, свійого*;

інфінітив дієслів з основою на голосний із кінцевим **ть** (*сидіть, ходять*);

переважне вживання дієслівних форм типу *сидю, світю, ною*;

у дієслівних формах 3 особи однини теперішнього часу зникає ненаголошений флексійний **ть** *ходе, просе, круте, пита*, але *кричить*, як паралельні можливі форми *ходить, просить, крутить*;

часте вживання форм 3ої особи множини теперішнього часу дієслів II дієвідними на **ють** (*ходють, несуть, ломлють*);

звукова будова слів: *вим(н)бар* (амбар), *бльоск* (блиск), *вишварка* (шкварка), *глушпет* (глушко);

лексичні: *конюшня* (приміщення для коней і корів або приміщення для всіх свійських тварин), *красуєця* (цвіте — про жито), *гичка* (картоплиння), *косовиця* (жнива).

За поданими текстами визначіть фонетичні, морфологічні та лексичні особливості степового говору.

I

росте кураї дикий/ і кул'уч'ії росте// та
ми кул'уч'ії жи ни брали/ а брали ш той шо
ни колиц'а// йак натопиш/ йак накладеш
гарбу на воли/ йел'і т'агнут'/ везеш
додому/ раз'іў два/ три привезеш// ус'у
з'іму топиш/ нимає гор'а// ни кул'ч'ії/ а
такий кучир'авий/ і тод'і ш топчиш його
в:алк'і/ кидайіш на гарбу і везеш волами
ч'і кон'ами/ ч'і ч'ім там привезеш/ йе ч'ім
топит' //

(Н. Прилипко)

II

гуси ш сам'і сид'ат/ висижуйут/ а курч'ата
свої висижуйут/ т'іх курчаток/ а качки
сам'і своїх висижуйут кач'ін'ат// вибирим
прот'іў св'ітла крашаноч'ки/ прот'іў лампи/
бумашкойу накрійім/ вибирем двац'ат'йідну
крашаночку положим і сидит три нид'іл'і/
йак коли вилупе дес'ат'/ а коли двац'ат'/
а коли тройе/ той то ўже нема ї пропали//

і так висижуйут// друга лоўко сидит'//
виберем сп'ід квоч'ки та ў ситечко/ та
накрыйім/ вони посид'ат' ден'/ а тод'і
дайімо ж йім йісти/ пшонце/ хл'іпц'а/ і
зараз он пшоно йід'ат'//

(Н. Прилико)

III

кладе^имо/ йак хароша курка/ кладе^имо ми
двацит' одно (яйце)/ а йак менша/
вос'імнацит'/ с'імнацит'/ отако ми кладем
нипарн'і// а сид'ат' кур'і три нид'іл'і//
двацит' один' ден' сид'ат' вони// а потом
вилупл'уйуц'а// йес' харашо лупе/ а друга
ниважно// ну/ йіх мал'ін'к'іх с'ічас
начинайм пшоном гудуват'// а потом
дал'ш'і і пшиничку йід'ат' і так дал'і// і
утки тоже/ а утки сид'ат' чотир'і
нид'іл'і// а п'ід уток п'іткладайі^им і
двацит' п'ят' п'іткладайім йак утка// а
п'іт квочку тожи саме так йак і
вос'імнацит' і п'ятнацит' чи ш'існацит'
там отако п'іткладайім/ потому шо курка
може/ качка може висижуват' багато//
ут'ін'ат тоже і сиром кормемо і кашу
варим// опшим так/ поке вони// а тод'і
пшиничку і п'ішли вони// гусин'ата тоже//
гуска сидит' тоже читири нид'іл'і/ йак і
вутка// гусин'ата тоже малин'к'і/
начинайм тоже йіх кормит' так жи саме^и/ і
кашу варимо/ а потом ўже йак
п'ідб'іл'шайут'/ они ж дуже бистро травичку
і пшиничку йід'ат'// а потом ідут' туда
ўже/ на пашу/ на свойу// а ін'д'ушка/ тоже

зан'імайус' індик'іў// у нас с'ічас
ін'д'ушка/ нанесла двацит' тройе/ а
вилупела двацит'// дуже харашо// і вона
так йіх гл'адит'/ вона так йіх окуратно//
стане/ та вона бойіц'а/ шоб його ни
задавит'/ шоб/ но інд'уч'ата/ це дуже
сложна птиц'а// його нада кормит'/ шоб
вона ни кл'увала носом об земл'у/ оп тої/
оп:ол// бо вона може тод'і/ дуже утла/ і
може гинут'// починайим дават' йійі
йайічка варимо ци^ебул'ку/ і хл'іб/ і сир/
вопшим ўсе ч'істо/ но дуже воно поки
воз'миц'а йісти// а потом уже п'ішли// ну
дуже вигодна птиц'а інд'уки// ну/ т'іко
дуже і воно йі каж'іт' ни шкодливе/ шоб
воно таке дуже шкодливе// і мало дуже воно
йіс'ц'// ото поки мален'ке/ а тод'і с'уди/
туди/ і п'ішло/ і п'ішло//

(Н. Прилипко)

За *Словником говірок Нижньої Наддніпряниці*
з'ясуйте значення таких слів:

бакай —

обножка —

будим —

обрябіти —

кура́ —

плохий —

сапетик, сапетничок —

пшінка / пшонка —

кландать —

сажатруска —

копанка —

трус —

ЛІТЕРАТУРА

- Жилко Ф. Т. *Нариси з діалектології української мови*. — Київ 1966. 308 с.
- Бевзенко С. П. *Українська діалектологія*. — Київ 1980.
- Говори української мови* (збірник текстів). — Київ 1977. 592 с.
- Матвіяс І. Г. *Українська мова і її говори*. — Київ 1990. 166 с.

* * *

- Атлас української мови*. — Київ 1984–2001. Т. 1—3.
- Бідер Г. *Класифікація східнослов'янських мов та наріч у галицькому мовознавстві (друга половина XIX століття)* // *Ucrainistica. Збірник наукових праць* / Ред. М. Вербовий. — Кривий Ріг 2003. С. 39—53.
- Бевзенко С. П. *Практичні заняття з української діалектології*. — Одеса 1970. 94 с.
- Ващенко В. С. *Полтавські говори*. — Харків 1957. 538 с.
- Ващенко В. С. *Словник полтавських говірок*. — Харків 1960. Вип. I.
- Ващенко В. С. *Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Лексичні матеріали*. — Дніпропетровськ, 1968. 160 с.
- Олекса Горбач. *Арто на Україні*. — Мюнхен 1993. 360 с.
- Горбач О. *Північно-наддністрянська говірка й діалектичний словник с. Романів Львівської області*. — Мюнхен 1965. 104 с.
- Горбач Олекса. *Діалектний словник північно-добружанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі*. — Мюнхен 1968. 44 с.
- Дзедзелівський Й. *Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров'я* // *Лексикографічний бюлетень*. Випуск VI. — Київ 1958. С. 36—54.
- Дзедзелівський Й. О. *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*. — Київ 9. 212 с.
- Зеленько А. С. *Методичні вказівки з діалектології української мови (та матеріали до словника східнополіського говору)*. — Луганськ 1990. 80 с.
- Корзонюк М. М. *Матеріали до словника західно-волинських говірок* // *Українська діалектна лексика*. — Київ 1987. С. 62—267.

- Лисенко П. С. *Словник поліських говірок*. — Київ 1974. 260 с.
Матеріали до словника буковинських говірок. — Чернівці 1971–1979. Вип. I–VI.
- Онишкевич М. Й. *Словник бойківських говірок*. — Київ 1984. Ч. I. 495 с.; Ч. II. 515 с.
- Ставицька Л. *Короткий словник жаргонної лексики української мови*. — Київ 2003. 336 с.
- Чабаненко В. А. *Словник говірок Нижньої Наддніпряниці*. — Запоріжжя 1992. Т. I–4.
- Українська лінгвістична географія*. — Київ 1966. 156 с.